

МУҲАММАДНИЁЗ НИШОТИЙНИНГ “ҲУСН-У ДИЛ” ДОСТОНИ ВА КУБРАВИЙЛИК ТАЪЛИМОТИДАГИ “ЎН УСУЛ” ҲАМДА РАНГЛАР ТАЛҚИНИ

У.К.Аметова – ўқитувчи

Ўзбекистон миллий университети

Таянч сўзлар: Нажмиддин Кубро, Муҳаммаднийез Нишотий, адабий анъана, ранглар, издошлик, ҳамоҳанглик.

Ключевые слова: Наджмиддин Кубро, Муҳаммаднийез Нишоти, художественная традиция, цветов, последовательность, ритмичность.

Key words: Najmiddin Kubro, Muhammadniyaz Nishoti, literary tradition, quatrain, apprenticeship, harmony.

Шайх Кубро даҳосини ва унинг кубравийлик таълимоти ғояларининг кейинги адабиётга баракали таъсирини ўрганиш, шубҳасиз, адабиётшуносликнинг ҳам долзарб масалаларидан биридир. Зеро, адабиётшуносликда эътироф этилганидек, мумтоз адабиётни тасаввуф таълимотисиз тасаввур этиш қийин. Ўзбек мумтоз адабиётининг ўзига хос хусусияти эса унда анъанавийликнинг устуворлигидир.

Хоразм адабий муҳити ўзининг буюк намояндалари ва улкан адабий меросига эга. Бу мумтоз асарларда, албатта, Хоразмда яшаб ижод этган адибларнинг ғоя ва бадииятдаги ўзаро уйғунлиги адабий ҳақиқатлардан биридир. Давр ўтиши ушбу новаторликлар ҳам яққол кўзга ташланса-да, адабий анъаналар ҳам ўз изларини муҳрлаган. Мана шундай таъсирга эга умрбоқий ғоя ҳамда бетакрор бадииятнинг бош манбаларидан бири, шубҳасиз, Нажмиддин Кубро шахсияти, ирфоний асарларининг мазмун-моҳияти ва у асос солган тариқат маслагидир. Қутб Хоразмий, Ҳайдар Хоразмий, Ҳофиз Хоразмий, Огаҳий каби шоирлар ҳам мазкур кубравия адабиёти анъаналаридан баҳраманд бўлганлиги бир ҳақиқатдир. Хусусан, Нишотий ва унинг “Ҳусну Дил” достони фикримизни тўла қувватлайди.

Нажмиддин Кубро асарларида мурид тарбиялашнинг ўзига хос ўн асос, яъни тавба, зуҳд, таваккул, қаноат, узлат, зикр, таважжух, сабр, мулоқабат, ризо каби талабларнинг аҳамиятини назарий асослаб берган. “Ҳусн-у Дил” асарини таҳлил қилиш жараёнида эса Муҳаммаднийез Нишотийнинг мана шу ўн талабни бадиий тарзда шарҳлаганига ва асарнинг мазмун моҳиятига моҳирона сингдириб юборганига гувоҳ бўлдик:

*Неча маҳал йўл юрубон ул ғариб,
Зовия кўрди бағоят ажиб,
Ҳар сори боқмоқ била ул муҳтарам,
Бўлди намоён анга байтул ҳарам.
Вусъатро олими кубро эди,
Яъники бир ланкари узмо эди.
Бор эди ул ланкари анбарсириш,
Назҳатаро ўйлаки боги биҳиш.
Оти онинг қасри Таваккул эди,
Матлаби ҳар жузв эди, ҳар гул гул эди.
Онда ажаб шайхий эди фаҳри дин,
Онга мурид эрди замону замин.
Инс ила жондин онга узлат эди,
Оти онинг Шайхи Қаноат эди. [1:60]*

Асардан олинган мана шу мисраларда олими кубро дея таърифланаётган Таваккул қасрида узлатга чекинган Шайх Қаноат бу Нажмиддин Кубронинг бадиий инъикосига ўхшайди. Ва шу ўринда Таваккул, Қаноат, Узлатнинг кетма-кетликда жойлаштирилиши ҳам ўн усулнинг “Ал-усул ал-ашара”даги ўрни билан муқояса қилинганда бир хил. Чунки “Ал-усул ал-ашара”да ҳам таваккул, қаноат, узлат бардавом жойлашадики, Нишотий ҳам ўз асарида бунга амал қилади.

Адиб асар қаҳрамонларидан Найнинг нуткида шундай мисраларни келтиради:

*Мундин эрур эл ичига бормогим,
Ўн ҳунарнинг эгаси ҳар бармоғим [2:370].*

У мана шу жумласида ҳам кубравийликдаги ўн асосга ишора қилади. Бундай дейишимизга сабаб, найнинг нутқи бошдан охиригача тасаввуфий йўсинда эканлигидир.

Маълумки, маънавий карвонда энг зарур, қийматли Ишқдир. Сайри сулукда матонат ва сабот ҳосил қилиб, таваккул, ризо, қаноат, сабр, зуҳд, тарк кабиларни дунёга келтирувчи муҳаббатдир. Ва буларнинг барини руҳоний бир ҳаёт тарзига айлантирувчи куч ҳам кўнгилдаги ишқ туфайлидир. Бу масала ҳам дostonда муаллиф томонидан ишончли, асосли тарзда ёритиб берилди. Нишотий Ишқ мамлақати, водийи ушшоқ каби жой номларини келтирадики, бу мажозий ишоратларнинг бари Ҳақ йўлчилигидаги Фуоднинг руҳий бир сафарини очиб кўрсатиб беради. Dostonдаги мана бу мисраларга эътибор қаратайлик:

*Ё Раб, этиб меҳру муҳаббати ёр,
Ишқ шаҳи даргоҳида бер қарор.
Ақлимни эт тобеъи фармони Ишқ.
Кўнглимни қил банди аҳсони Ишқ [3:314].*

Адабиётда нафс ва рух, вужуд ва кўнгил тазоди мавжуд экан, ишқ ва ақлнинг зидланиши ҳам мана шу қаршилантиришларнинг замирида пайдо бўлган. Нажмиддин Кубро ҳазратлари “маърифатнинг қаноти муҳаббатнинг қанотидан баланд”, дея эътироф этсалар-да, сайри сулукда манзилни қатъ этиш ишқ билан эканлигини қайта-қайта барча асарларида айтиб ўтган. Солик қалбида талабнинг туғилишидан то валий мақомига кўтарилгунча бўлган сайри сулукда ишқ раҳбардир. Водийи ушшоқ – Ошиқлар водийсини босиб ўтмасдан Ваҳдат майдонига етиб бўлмайди. Бу ҳолларни бир сайр манзараси ўлароқ Нишотий шундай таъриф этганди:

*Нукта киби доираи баҳраро,
Қутб они дер эди дашти само.
Сув юзида бор эди андоққи хол,
Мушк иси ондин топар эрди шамол.
Зийнатро муфатҳар офоқ эди,
Оти анинг Водийи Ушшоқ эди [4:318].*

Асар сўнгида ҳам Муҳаммаднийез Нишотий Ишққа алоҳида эътибор қаратади ва йўлчиликда раҳбар, муридиди комил, деб атайди. Фақат унинг раҳнамолигида нафси амморадан нафси софияга етиб бориш мумкин:

*Кимки Худо бўлса анинг ёвари,
Бўлғусудур ишқ онинг раҳбари [5:368], -*

дея Нишотий дostonнинг сюжетига ишқнинг ролини таъкидлайди. У гоҳ бир мамлакат, гоҳ даҳшатли бир водий, баъзан йўлбоши ва ҳоказо. Бироқ асардаги барча образларни, ходисотларни боғлаб турувчи асосий занжирдир. Dostonда ўқиймиз:

*Меҳру муҳаббат эрур икки қанот,
Солик учун топғали оби ҳаёт.
Кимга агар бўлмаса бу болу пар,
Учмоқ анга бермоғусудур самар.
Ишқ мураббийлик этарди Фуод –
Топти, неким бор эди анга мурод [6:368].*

Кубро ҳазратлари ҳам муридни икки қанотли куш деган эдилар. Хавф ва ражо, қабз ва баст, хузун ва хузур унинг қанотларидир. Худди шундай Нишотий ҳам оби ҳаёт излаётган солиққа меҳр ва муҳаббат икки қанотдир. Унинг узун ва котиқ йўлчиликда тайр айлаши ва Висол манзилига етишида ишқнинг мураббийлиги шарт ҳисобланган.

Муҳаммаднийез Нишотий асарлари, жумладан, “Ҳусну Дил” дostonи, аввало, том маънода тасаввуфий қарашларни ирфоний-бадиий тарзда ифодалаган асар

эканлиги билан шайх Нажмиддин Кубро асарларига ҳар жиҳатдан издошдир. Уларнинг маслағи бир экан, тарғиб этувчи дидактик ғоялари ҳам, бу мақсад ифодасидаги рамз ва ишоратлар ҳам бир хилдир. айниқса образлар оламидаги уйғунлик эътиборга молик. Айтиш мумкинки, бу издошликни белгилловчи, тасдиқловчи асослардан бири тасаввуфий истилоҳлардир. Шайхнинг ирфоний асарларидаги таваккул, ишқ, ризо, фуод, хусн, каноат, сабр каби истилоҳлар Нишотийнинг дostonида маълум бир образ – асар қахрамониға айланган. Натижада бетакрор ифода услуби китобхон тасаввурини янада ойдинлатган ва таъсир қуватини ҳам оширган.

“Хусну Дил” дostonи тариқат тарбиясининг назарий

Адабиётлар

1. Очилов Э. Донишмандлар туҳфаси. (Рубоийлар). –Т.: “Ўзбекистон”, 2009.
2. Асрлар нидоси. Мумтоз ўзбек адабиётидан намуналар. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982.
3. Муҳаммаднӣз Нишотий. Хусн ва Дил. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, 1967.
4. Исҳокова Замира. “Шайх Нажмиддин Кубро”. –Т.: “Ўзбекистон”, 2016.
5. Гўкбулут С. Нажмиддин Кубро. –Истанбул: “Инсон яйинлари”. 2010.
6. Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. –Т.: “Мовароуннахр” 2004.
7. Комилов Н. Тасаввуф. –Т.: “Ёзувчи”, 1996, 259-б.
8. Шайх Нажмиддин Кубро. Жамолинг менга бас. –Т.: 1994.

РЕЗЮМЕ

Муҳаммаднӣз Нишотий асарларидаги фалсафий фикрлар ва ахлокий қарашлар Н.Кубро ижоди ғоялари билан чамбарчас боғлиқ. Улар асарларидаги илк ўхшашлик инсон ва унинг ахлоқини, нафс камолоти ҳамда илоҳий гўзаллиқни бадийлаштиришида кузатилади. Булардан ташқари улар адабий меросида тасаввуфий образлар уйғунлигини кўрамиз.

РЕЗЮМЕ

Философские мысли и моральные взгляды в эпосе Мухаммаднӣз Нишоти взаимосвязаны с идеями творчества Н.Кубро. Первое сходство в их произведениях, что встречаются усовершенствования божественного желания и божественной красоты, мораль человека. Кроме того, в своих художественных сокровищах дают наблюдать соответствия мистицизма.

SUMMARY

Philosophical thoughts and moral views in Muhammadnīyaz Nishoti's epic "Husn-u Dil" of collection are interconnected with the ideas of N.Kubro's creativity. The first similarity in their works is that there is an improvement in divine desire and divine beauty, the moral of the person. In addition, in their artistic treasures, they carry a correspondence with mysticism.

ТАРИХИЙ ҲИКОЯДА СЮЖЕТ ТАКОМИЛИ

З.М.Амиркулова – ўқитувчи

Термиз давлат университети

Таянч сўзлар: тарих, ҳикоя, аждодлар, поэтика, ижодкор, Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиоров, Муҳаммад Али, Солим Исҳоқ, Уйғун, Иzzат Султон, Ойбек, Хамид Олимжон, Абдулла Орипов.

Ключевые слова: история, рассказ, предки, поэтика, создатель, Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Одил Якубов, Пиримкул Қодиоров, Мухаммад Али, Солим Исхак, Уйғун, Иzzат Султан, Ойбек, Хамид Олимджон, Абдулла Арипов.

Key words: History, story, ancestors, poetics, creator, Abdulla Kodiriy, Abdurauf Fitrat, Odil Yakubov, Pirimkul Kodirov, Muhammad Ali, Soyim Iskhak, Uygun, Izzat Sultan, Oybek, Khamid Olimdzon, Abdulla Aripov.

Бадий адабиётнинг қудрати, кучи шундаки, сўз сеҳри билан қалбни жунбушга келтиради, фикрлашга, мушоҳада қилишга чорлайди. Шу сабаб инсон хоҳ насрий, хоҳ назмий асар бўлсин, унда ўзлигини, ўз қалби кечинмаларини, таниш туйғуларини кидиради. Бу кечинмалар ва туйғулар бадий асар мавзусида ўз аксини топади. Бадий асар ижодкорнинг борлиқ билан муносабати маҳсули ўлароқ воқе бўлади. Яъни борлиқда яшаётган индивид сифатида ижодкорни муайян муаммолар ўйлатади, ташвишга солади. Ижодкор учун ўша муаммони идрок этиш ички эҳтиёжга айлангани сабаб ҳам асарга қўл уради. “Ижодкор ўзини қийнаган муаммоларни бадий идрок этиш учун кенг ва қулай имкон берувчи ҳаёт материалини танлайди ва тасвирлайдики, бу бадий асар мавзуси ҳисобланади” [1:54]. Ёзувчи тарихий мавзуда асар яратар экан, тарихда содир бўлган воқеаларни қайта жонлантиради. Бундан мақсад, яқин ёки олис ўтмишда яшаган тарихий шахсларга бағишланган асарлар яратиш ва шу орқали ўқувчида ўз ҳалқининг тарихий ўтмишига нисбатан ҳурмат туйғусини уйғотиш, маънавиятли авлодни тарбиялаш, шонли ўтмиш воқеаларидан, тарихий шахсларнинг ҳаёти ва фаолиятидаги ибратли томонлардан сабоқ олишга ундаш ва бугунги воқеликдаги айрим нохуш воқеа ҳамда ҳодисаларга ўтмишни тасвирлаш орқали муносабат билдиришдир. Илмий асарлардан фарқли равишда, ёзувчи ёки шоир тарихий мавзудаги асарда тарих ҳақиқатига суянган ҳолда бадий тўқимадан ҳам

унумли фойдаланади. Ижодкор тарихий ҳодисаларни ёритишда тарихий шахслар ва шу шахслар образини ёрқин акс эттиришга ҳам алоҳида эътибор қаратади. Ифода этилаётган давр манзарасини кенг ва атрофлича ёритиш учун асарга тўқима образларни олиб қиради.

Мустақиллик даврига келиб эпик турнинг ҳикоя жанрига бошқа жанрлардан кўра кўпроқ эътибор қаратилди. Ҳикоянинг мавзу кўлами кенгайди ва тарихий ҳикоялар яратиш жадаллик билан анъана тусига кирди. Унинг бошқа турлари ҳам оммалашди. Адабиётшунос У.Жўрақулов 2012 йил ўзбек ҳикоячилиги хусусида тўхталиб, “Ҳикоялар, аввало, хронологик тартиб жиҳатидан тарихий, яъни ўтган замонга тегишлидир; иккинчидан, мазкур ҳикоялар у ёки бу даражада тарихий-маданий, тарихий-ижтимоий, тарихий-маиший, тарихий-психологик жарёнларни акс эттиради; учинчидан, ва, энг муҳими, 2012 йил ўзбек ҳикоячилиги туркий-ўзбек насрининг минг йиллик бадий анъаналари вориси, Шарқу Ғарб классик поэтикаси ҳамда замонавий прозасининг қонуний бир узидир [2:21]. Охириги пайтларда Назар Эшонқул, Отаули, Шойим Бўтаев, Маҳкам Маҳмуд, Фарход Ҳамрожонов, Ғулом Каримий, Рисолат Ҳайдарова, Темур Қурбон каби ёзувчилар тарихий мавзудаги ҳикоялар тақомилида ўзига хос ғоявий изланишлар олиб борди.

Адабиётшуносликда портрет образ яратишнинг муҳим шартларидан биридир. “Бадий асардаги портретнинг характери ва функциялари ранг- баранг